

Litauen

Med gubbarna i bastun till Litauen

Vi dricker sprit hela tiden. Det börjar redan ombord på M/V Lisco Patria innan vi ens lämnat Karlshamn. Åke har förvarnat mig att de här hjälpsändningarna brukar bli blöta, men jag har inte riktigt förstått vidden. Allt jag vet är att jag vill följa med. Sammanhanget är unikt: Åke bor i Alskog, en by på östra Gotland. Där finns en bastu som är vänort med staden Prienai i Litauen. Gubbarna ska nu åka med grejer till ålderdomshemmet i den där stan. De gör det ibland, förr varje år, nu ungefär vartannat. Däremellan kommer litauiska dansgrupper och uppträder runt om på Gotland, eller »hoppas och skuttas« som Åke uttrycker det.

– Men vad då bastun? undrar jag. Är det själva bastun som är vänort?

– Ja, svarar Åke. Jag och gubbarna i byn har den här bastuföreningen. Vi ordnar insamlingen själva. Om lördagarna bastar vi ihop och skvallrar lite. Det är där vi har våra möten. De andra undrar varför jag inte ber myndigheterna om hjälp, men det har jag sagt att det ska vi inte göra. Vi ska göra det här på vårt sätt och det betyder att varenda grej och vartenda öre som skänks, kommer fram utan mellanhänder. Går du till Röda Korset går bara en liten del till behövande och går du till något annat ställe, kommunen eller landstinget, så ska de bara lägga sig i.

Alltsammans började den 13 januari 1991. Nyheterna i Sverige visade i direktsändning hur sovjetisk militär anföll en obehäpnad folkmassa som försvarade TV-tornet i Vilnius. Litauen hade sedan en tid förklarat sig självständigt, något som den dåvarande sovjetledaren Gorbatjov och de moskvatrogna kommunisterna inte accepterat. Konflikten hade trappats upp och plötsligt gick militären till attack. Åke satt som klistrad vid teven och såg hur tretton civila sköts ner och krossades av pansarvagnar. Däribland den unga, vackra Loreta Asanaviciuté. Detta var mer än han kunde bära. Det gick inte längre att sitta och se eländet i TV och höra rapporterna om Baltikums politiska motgångar och svåra fattigdom. Han måste göra något! Det var då, just den natten, han bestämde sig för att starta en insamling av förnödenheter och åka till Litauen.

– Om du då tänker dig Gotland, förklarar han för mig och slår ut med händerna. 17 mil österut hade de inte mat för dagen och knappt en trasa att klä sig med. Och 12 mil åt andra hållet ligger Nynäshamn och där satt de – ja, sitter väl fortfarande – och äter sig feta och klagar. Det är för jävligt! Folket i Litauen är ju våra grannar!

Gubbarna i bastun knorrade till en början. De tyckte han kunde ordna den där insamlingen själv om han nu brydde sig. Men vartefter tiden gick och de märkte att han faktiskt menade allvar drogs de med i arbetet. Till slut var hela gänget involverat.

Sommaren 1992 gav de sig mangrant iväg – 18 man och en buss lastad från golv till tak med allt från toalettpapper till kaffebryggare, sockerbitar och ytterkläder. De for utan att ha en aning om vart de egentligen var på väg eller vad de skulle få vara med om. Efter en omtumlande båtresa, diverse språkförbistringar och segdragna konflikter med korruperade tulltjänstemän och aggressiva gränssoldater, lyckades de ta sig in i Litauen via Polen. Där kom de i kontakt med en guide som hette Romas och som hjälpte dem tillrätta. Det var han som föreslog att de kunde köra förnödenheterna till hans hemstad Prienai. Där skulle det tydligen finnas ett ålderdomshem som var eftersatt och led brist på det mesta.

Tolv år senare, hösten 2004, går bussen för nionde gången till Prienai. Vid detta tillfälle lastad med skor och tyger, blöjpaket, draglakan, datorer och mycket mer. Ombord finns också en besynnerlig samling människor med kryckor och hörapparater, täppta näsor och rufsiga hår. Sex gubbar från Alskogs bastu är det som åker, med vänner och anhöriga. Tillsammans är vi fjorton stycken, varav tre är kvinnor; Ingegerd, Katarina och jag.

Vi är glada, inte bara av spriten som oavbrutet cirkulerar. Det råder en värme i bastugänget som känt varandra i hundra år, en värme som räcker till även för nykomlingar som Rikard och Erik. Gubbarna skämtar om varandras dåliga sidor och egna krämpor. De lyssnar, fabulerar och lägger till. Skratten rullar fram och tillbaka ombord på färjan till Klaipeda och sen i bussen hela den 25 mil långa vägsträckan som skär genom böljande fält, genom Litauen, ända till Prienai.

Benny kör som han alltid har gjort, svänger hemtamt in till vänster efter bron fram till entrén till ålderdomshemmet. Bussen stannar med en suck och jag fattar ingenting. Byggnaden är intakt och omgärdad av utsökta rabatter. Häckarna är nyklippta, fönstren hela och entréhallen ett under av elegans med sin mjuka heltäckningsmatta och porlande fontän. Detta är alltså den totalt nedgångna institution de en gång kom till. Fasaden var då söndervittrad. Istället för glas hängde plast och skivor för fönstren. Toaletterna var håll i golven. Det saknades sängkläder, mat, rullstolar, läkemedel, ja till och med vanliga bord att sitta vid.

De gamla trodde inte sina ögon när bussen den gången rullade in framför entrén. Det kunde bara vara Guds änglar som anlant direkt från himlen. Allt det där var alldeles nyss. Det är lika absurt som om medeltiden skulle ha ägt rum för tolv år sedan. Jag kan inte ens föreställa mig hur det var. Men Åke kan det, och Benny och Sivert som också är med. De såg det med egna ögon.

Det blir förstås fest när vi kommer. Det är Angelé, föreståndarinnan, som med sin närmaste personal vill visa sin uppskattning. I flera timmar äter vi allt vad de dukar fram, inlagda sillar och rullader, rökta skivor av kött och korv, och det mörka, mustiga brödet som vi blir så förtjusta i. Och då har de inte serverat varmrätten än. Till detta kommer spriten som aldrig tar slut, och vinet – det vita – och ölen och den hemkokta körsbärssaften.

Men det är till kaffet festen brakar lös på allvar. Någon tar ton. Jag tror det är Vytas, Angelés assistent. Ett dragspel trollas fram och plötsligt dånar rummet av litauiska folksånger. Visorna är vemodiga, ibland glada, med många verser och refränger man borde hänga med i.

»Tombatombatomba...« ber dragspelerskan oss sjunga. Det går inte så bra. Vi svenskar är inte vana att brista ut i sång och kan inte ens hålla takten. Kalle flackar med blicken och Sivert är full. Någon tappar en kamera i potatissalladen och Ingegerd kedjeröker.

Ännu en sång och taket lyfter och det är väl ungefär då jag börjar fatta vad den här resan kommer att handla om. Vi möter ett folk som vet vad förtryck vill säga, som vet hur det känns när man inte får tala sitt eget språk eller utan tillstånd resa till grannbyn. Ett folk som om och om igen decimerats på grund av massavriktningar och deporteringar. Ett folk som har varit avskuret från hela världen, från intryck och förnödenheter. Hur har de överlevt? Hur orkade de göra motstånd? Jag sitter där och lyssnar och tänker på kultur, på roten till all gemenskap. De har överlevt genom att baka det mörka brödet så som det alltid har gjorts i dessa trakter, och dela det med sin nästa. De har orkat göra motstånd genom att viskande hålla legenderna vid liv och genom att sjunga. Kanske inte högt, bara nynnande, men sjunga, samma sånger som de lärt sig som barn, som de känner så väl.

Kulturen är en besynnerlig kraft. Den berättar att livet är en gåva och att ingen kan äga en människas själ. Nu sjunger de sångerna för full hals utan att be det minsta om ursäkt. Det gör de förbaskat rätt i, tänker jag och höjer mitt glas för sjuttonde gången. Isvekata! Skål ta mig fan!

Åke är kändis i stan allt sedan den där historiska hjälpsändningen 1992. I hans sällskap blir vi alla märkvärdiga VIP-celebriteter. Irena, som basar i Prienais kulturhus, ordnar med vår inkvartering och programmet för de fyra dygn besöket varar. När vi packar in oss i bussen räknar Åke till fjorton. Alla är med.

– Kalle också? frågar Ingegerd.

Ja, han sitter därbak med Allan och Tage.

Vi åker på utflykt åt söder och norr, till städer som Vilnius och Kaunas med restaurerade katedraler och butiker där allt finns att få tag i. Förr fanns där bara rödbetor och sprit. Nu tävlar affärskedjor som Benetton och McDonalds om utrymmet. Vi beser monument och ladugårdar långt ut i obygdén. I Kalvarija uppsöker vi gotlänningen och den litauiske frihetskämpen Jonas Pajaujis grav. Men mest färdas vi bara, är tysta och dagdrömmar med blickar som förlorar sig i fjärran.

Landskapet är ljusst och böljande. Stora slätter brer ut sig och bryts upp av mindre skogspartier med tallar, björkar och svamplockare. Ibland klyvs panoramat av väldiga, trögflytande floder med frodiga stränder där kutryggiga gummor går och petar i marken. Stora industriliknande kolchoser vittrar sönder i vinden med gapande fönsterhål och tomma magasin. I fallfärdiga träskjul ringlar rök ur skorstenen och ensamma, uttråkade kor står tjudrade i backarna och glor. Vi blir ofta omkörda av blanka BMW-bilar på de osedvanligt spikraka europavägarna. Men i vägrenen gnekar de gamla med sina hästar och vagnar.

– Jag vill tacka Åke, utbrister Eugen på en av dessa turer. Han har sett till att vi har kommit hit och ordnat allt så bra. Åke är en stor organisatör. Han får allt att fungera perfekt – utom mig.

Munnen är ett stort leende och det raka håret faller ned i pannan. Eugen är gotlänningen som kan litauiska och tolkar åt oss. Han lättar upp stämningen när Åke och jag träffar borgmästaren. Han kryddar samtalen när vi blir bjudna hem till Antonina på fest. Men mest sjunger han och fyller på sitt glas och blandar ihop språken och tappar bort saker. Han får oss ideligen att skratta och det är svårt att förstå hur mörkt och dramatiskt hans förflutna är.

För snart 80 år sen föddes han i det fria och självständiga Litauen, ett land som kom att bli indraget i stormakternas spel om herraväldet. Under andra världskriget ockuperades det först av ryssar, sen tyskar. Allt motstånd slogs ner.

– Tyskarna förde min far till ett koncentrationsläger, berättar han. Där dödade de honom. Mig tog de 1944. Jag var bara 19 år.

Han sattes i tvångsarbete, först i Polen och sedan Norge. Därifrån lyckades han fly över gränsen till Sverige och blev kvar. Eftersom Stalin i krigets slutskede åter ockuperat Litauen, kom det att dröja ända till 1972 innan Eugen kunde besöka sitt hemland igen. Under tiden hade hans mamma deporterats till Sibirien. Hans bror som var partisan hade tillfångatagits, torterats och förts till arbetsläger vid Norra Ishavet.

När jag frågar hur det kändes att komma tillbaka efter så många år svarar han först inte. Han är tyst en lång stund, ser sen vemodigt på mig och ler.

– Du vet, säger han bara. Man kan inte sörja hela tiden.

Varje kväll blir det middag i kulturhuset. Vi har betalat en summa för kost och logi, men man undrar om det ens täcker hälften av allt vi får. Jag vet inte om jag ska bli generad över det ständiga överdådet av mat och dryck, eller om jag istället ska ifrågasätta vår närvaro här. För vad gör vi här? Behövs hjälpsändningarna till ålderdomshemmet, eller är litauerne för finkänsliga för att tacka nej? Vi kanske till och med är en belastning, tänker jag där jag sitter och vräker i mig den fjärde smörgåsen medan Antonina fyller på mitt femte glas öl. Åke är också betänksam.

Litauens ekonomiska uppsving är häpnadsväckande och mycket talar för att det nya EU-medlemskapet leder till ännu större välstånd. De vi träffar är rent materiellt ikapp oss. De har hus och bil och mobiltelefon och internetadress och vrålsnygga kläder och husdjur bara för skoj skull. Men allt det tjugiga är en yttre sida av verkligheten. Litauerne bär på två arv. Det ena är en djupt rotad generositet. Om man har aldrig så lite, ger man genast bort det till en besökare. Det andra är en rest från sovjettiden, en betingad reflex att visa upp ett sken av välstånd, när sanningen är något annat. Som på ålderdomshemmet; Rabatterna lyser i perfekta rader, men varenda blöja och kateter vi har med oss behövs. Fasaden är renoverad men badrumskaklet sprucket. De bjuder oss på mat, men äter nästan ingenting själva. Pengar finns det nog, men inte tillräckligt. Anslaget för en boende på ålderdomshemmet är 1.000 litas i månaden (ca 2.700 kr). Det ska täcka alla omkostnader från mat, el och löner till tekniska hjälpmedel, tvål och mediciner. Marknadsanpassningen sätter också sina spår. Hela tänkandet är nytt. Plötsligt ska man vara ambitiös och ta initiativ, något som under kommunismen i princip var straffbart. Unga, energiska människor tar för sig i det nya Litauen medan många gamla bor kvar i omålade ruckel utan hjälp. Välfärd på alla plan tar tid att bygga upp. Viljan är god men framgångarna haltar.

Sista kvällen dansar vi. Jag får äntligen se Prienais ungdomar och seniorer »hoppa och skutta« i färggranna folkdräkter. De har med Åkes hjälp i flera omgångar varit på Gotland och uppträtt. Numera turnerar de mest i länder på kontinenten. Det blir uppvisning bara för oss, och mera brännvin, öl och delikatesser. I kulturhusets rymliga entréhall tänds festbelysningen. Åke har bytt om till kavaj, men vi andra ser lika lufsiga ut som vanligt. Det är det dock ingen som bryr sig om när vi allesammans blir uppbyggda att ta en svängom. Utan framgång och med halvdana åtbörder försöker vi hänga med i stegen och klappen. Desto bättre går det när den främmande folkmusiken byts ut mot Vikingarna och Lasse Stefanz. Då vet gotlänningarna att föra sig. De bjuder upp damer på löpande band och själv får jag dansa tryckare med äldre, litauiska herrar som om och om igen viskar i mitt öra de enda tre ord på engelska de kan.

När vi nästa dag packar in oss i bussen och lämnar Prienai är det inte utan vemod. Åke räknar till fjorton, Kalle är med och trappan till kulturhuset är full med folk som vill ta adjö och lämna presenter. Jag har lärt känna Angelé och Irena, Antonina och Zita. Och Jolanta kanske mest av alla, som en hel dag var min personliga tolk och som pratade så insiktsfullt om det nya, ytliga tidevarv vi tillsammans befinner oss i. Säga vad man vill om den här resan, men inte handlade den bara om brännvin, även om man skulle kunna tro det när man ser oss åka från den ena spritbutiken till den andra på vägen tillbaka till Klaipeda. Varje kisspaus blir en anledning att köpa ytterligare fem liter litauisk vodka och otympligt är det att ölen säljs på flaska och inte på burk. Vi mår egentligen inte bra av det här. Det är ett begär och en sjukdom, både drickandet och girigheten att komma över så mycket det går för så lite som möjligt. Men det hör inte hit. Det viktiga är att Åke en gång i tiden reste sig ur TV-soffan och gav sig iväg, en handling som ledde till gränslösa möten mellan människor. Som det mellan Sivert och Antoninas pojkar när de kom och bodde hos honom en hel sommar. Eller det mellan Renate och Jan.

- Renate var en flicka från Prienai som kom och bodde hos mig och Åke, berättar Ingegerd. Hon var en hemskt duktig tjej och lärde sig svenska genom att lyssna på mig när jag läste högt ur morgontidningen. Inte förstår jag hur det gick till, men så var det. Renate blev förtjust i Jan, en fin kille i vår by. Av alla ungar spanade hon in den bäste. De är gifta nu och bor inte långt från oss i Alskog. I vanliga fall brukar hon följa med på de här bussresorna men nu blev hon hemma för de har fått en liten.

Ett av dessa möten resulterade alltså i ett nytt liv, en pojke som nu har blivit sex månader gammal. Han heter Jakob och bor med sin litauiska mamma och svenska pappa i en liten by på en ö mitt i Östersjön. Där finns en bastu. Utan den hade inget av det här hänt.

© Tina Messing

Även publicerad i Ordfront Magasin oktober 2004 samt antologin Goda Nyheter 2004

(Åke avled hastigt i sitt hem juni 2007. Mina tankar går till Ingegerd och Åsa)